

ГАРАСИМІВ Т.З.,

доктор юридичних наук, доцент
(Львівський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 340.12

ПРИРОДНІ ТА СОЦІАЛЬНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ФОРМУВАННЯ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ЛЮДИНИ: АКТУАЛЬНІСТЬ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Розкрито філософсько-правові аспекти природних та соціальних детермінант формування девіантної поведінки людини з погляду єдності природи та соціуму, що дає змогу зрозуміти її як частину універсуму, а отже, дає підстави розглядати людину як космічну істоту, адже такий її статус зумовлений антропологічним принципом, згідно з яким природа, універсум набувають такого співвідношення світових констант, що уможлиблює раціональну життєдіяльність.

Ключові слова: природні детермінанти, соціальна поведінка, девіантна поведінка, девіантні прояви, людська поведінка, детермінація поведінки.

Раскрыты философско-правовые аспекты природных и социальных детерминант формирования девиантного поведения человека с точки зрения единства природы и социума, что дает возможность понять его как часть универсума, а следовательно, дает основания рассматривать человека как космическое существо, ведь такой его статус предопределен антропологическим принципом, согласно которому природа, универсум приобретают такое соотношение мировых констант, которое делает рациональную жизнедеятельность возможной.

Ключевые слова: естественные детерминанты, социальное поведение, девиантное поведение, девиантные проявления, человеческое поведение, детерминация поведения.

The article is devoted to reveal philosophical-legal aspects of natural and social determinants of human deviation conduct formation from the point of view of nature unity and society, that enables to understand it as a part of universe, and consequently gives grounds to view a human as an universe creature, as such its status is predefined by an anthropic principle, according to which nature and universe gain such a correlation of world constants, which makes rational vital functions possible.

Keywords: natural determinants, social behavior, deviant behaviour, deviant manifestation, human behaviour, behaviour determination.

Дослідження природних та соціальних детермінант формування девіантної поведінки людини зумовлюється насамперед вивченням тих негативних процесів, що мають місце в українському суспільстві, але які до цього часу більше привертали увагу політиків і журналістів, аніж філософів, правників, соціологів і психологів.

Незважаючи на багатоаспектне дослідження проблеми девіантної поведінки як людини, так і соціальних груп, ще чимало нюансів цього соціального явища досі залишаються невивченими. Адже кожна епоха, кожний конкретний історичний період розвитку суспільства завжди характеризуються властивими лише для них чинниками і детермінантами девіантності, філософсько-правове осмислення яких надасть можливість на теоретичному і практичному рівнях виявити можливості вирішення багатьох соціальних проблем, пов'язаних із девіантною поведінкою людини.

Соціальні конструкти сучасності, вирішуючи завдання виправлення шкідливої для суспільства девіантної поведінки людини, користуються надбаннями спеціальних дисциплін: юриспруденції, психології, соціології, педагогіки, медицини, психіатрії, антропології тощо. Відповідно до своїх завдань ці галузі науки вузькоспеціалізовано, різновекторно і, як правило, суперечливо підходять до тлумачення чинників, що спричиняють девіантну поведінку, до з'ясування значущих ознак девіантної людини, мети та змісту виправного впливу на неї.

Водночас на сьогодні недостатньо розробленою є філософсько-правова концепція виправлення асоціальної девіантної людини, з позицій якої можна було б інтегрально підійти до визначення причин виявлення асоціальної поведінки, ознак девіантної людини, мети, змісту та форми виправного впливу на неї. Це знову ж таки посилює актуальність філософсько-

правового дослідження проблеми виправлення, бо саме така загальнонаукова концепція повинна стати методологічним базисом для сукупної практичної діяльності вузьких ланок науки у питанні виправлення асоціальної девіантної людини.

Проблема є вкрай важливою для сучасного вітчизняного транзитивного суспільства, суто правові системи якого не спроможні дієво впливати на девіантну людину. Їх криза, зокрема, пояснюється тим, що вітчизняна наука тривалий час не повною мірою враховувала широкий спектр європейських філософських поглядів, які звужено тлумачилися у контексті панівної ідеології. Сучасні спроби тотожного наслідування європейського емпіричного досвіду не сприяють вітчизняному соціуму знайти шляхи розв'язання означеної проблеми. Це пояснюється тим, що тлумачення мети, змісту та сутності виправного впливу в європейській науці є також різновекторними, як і в Україні, а це закономірно призводить до невизначеності форми його соціального буття.

Як відомо, парадигма – це вихідна концептуальна схема, модель постановки проблем, що зумовлює стиль мислення в певній системі наукового знання. Це сукупність передумов, що визначають конкретне знання на певному етапі. На питання, чому саме тепер конче необхідний новий стиль мислення, нова методологія пізнання причин і механізмів формування девіантної поведінки, можна дати таку відповідь: тому що найважливіший об'єкт досліджень – злочинність та її причини – якісно змінився, а боротьба зі злочинністю, на нашу думку, тільки тоді може бути ефективною, коли інструмент наукового пізнання цього феномена відповідатиме його суті.

Певний науковий інтерес до категорії “поведінка” проявили вже мислителі Давньої Греції. Демокрит, Сократ, Геракліт, Платон, Аристотель та інші філософи античності прагнули з'ясувати причини, що спонукають людину виявляти за конкретних умов ту чи іншу активність. Та лише в Новітні часи ці дослідження піднесено на якісно вагомійший етап. Особливо відчутних результатів досягнуто у ХІХ ст., коли сформувалися такі галузеві науки, як психологія, соціологія, фізіологія та інші, в рамках яких і вивчалось це явище. Науковці оперували цією категорією кожен у своїй галузі, тому зміст категорії розкривався згідно з вимогами відповідної галузі знань. Дослідженню категорії “поведінка” у західній соціології присвятили праці М. Вебер, Т. Парсонс, Е. Дюркгейм, Дж. і Дж. Болдуїни, Дж. Хоманс, М. Хетчер, П. Блау, Г. Блумер та інші, котрі розглядали соціальну поведінку як основний елемент життєдіяльності соціуму. Психологічний напрямок проявився у працях Дж. Уотсона, З. Фрейда, Г. Маркузе, К. Юнга, А. Адлера, К. Хорні, В. Райха, Б. Скіннера, К. Лоренца, Р. Андрі, Е. Уілсона, К. Левіна, Дж. Міда, Т. Шибутані та інших. У Росії вивчення особливостей поведінки як явища започаткували фізіологи І. Павлов, І. Сеченов, О. Ухтомський та їх послідовники. Подальший поглиблений аналіз проблем, пов'язаних з поведінкою і діяльністю, знайшов продовження у працях філософів, психологів та суспільствознавців Л. Виготського, С. Рубінштейна, А. Леонтєва, Б. Ананьєва, Г. Батищева, М. Кагана, М. Ярошевського, Н. Дубініна, М. Ковальзона, Л. Когана, Е. Маркаряна, А. Маргуліса та інших.

У процесі аналізу категорій “поведінка” і “девіантна поведінка” нами використовувався субстанційний дослідницький підхід, обґрунтування якого базується на концептуальних положеннях, запропонованих Аристотелем, Ф. Аквінським, Р. Декартом, Б. Спінозою, Г. Лейбніцем, Ф. Беконем, П. Гольбахом, Дж. Толландом та іншими видатними мислителями, які співвідношення сутності та існування розглядали і з позиції діалектичного, і метафізичного методів дослідження.

З-поміж сучасних російських філософів, котрі віддають перевагу субстанційному дослідницькому підходу, необхідно назвати В. Готта, А. Урсула, А. Лосєва, Н. Чурінова, К. Момджяна, С. Мартинович, З. Оруджева, А. Кузнєцова та ін.

У цьому контексті, щоб розкрити різні прояви існування сутності поведінки через численні опосередковані фактори, у статті враховувались узагальнені висновки, положення наукових праць таких відомих зарубіжних учених, як А. Щюц, Ю. Габермас, Ф. Знанецький, С. Діллінгер, Я. Рейковський, П. Сорокін, Н. Данилевський, А. Леонтєв, Г. Батіщев, М. Каган, М. Кветний, В. Садовський, В. Афанасьєв, П. Смірнов, І. Стернін, В. Добреньков, А. Кравченко. Вивчаючи міру поведінки, ми зверталися також до наукових напрацювань Г. Гарфінкеля, Г. Мюррея, Дж. Міда, М. Бахтіна, П. Пешкова, В. Махліна, П. Сімонова, Г. Тульчинського, В. Кудрявцева та інших, які як характеристики міри поведінки використовували поняття: “акт”, “дія”, “вчинок”.

Слід відзначити, що проблеми девіантності, а також теоретичні обґрунтування девіантної поведінки в різний час становили предмет наукового інтересу таких зарубіжних учених, як Р. Мертон, І. Гофман, Ф. Танненбаум, Е. Саттерленд, Е. Лемерт, Г. Беккер, Н. Смелзер, Е. Еріксон, Е. Уїлсон, Г. Салліван, А. Маслоу, А. Бандура, Ч. Ломброзо, У. Шелдон, Г. Хард, У. Пірс, П. Уїткін, У. Гоув, Х. Айзенк, А. Коен. Цю ж проблематику висвітлювали у своїх працях російські вчені А. Александров, Л. Божович, Л. Виготський, А. Макаренко, М. Ярошевський, І. Кон, Я. Гилінський, Б. Урванцев, В. Менделевич, Г. Аванесов, В. Кудрявцев, Г. Сафіна, А. Личко, С. Беличева, Ю. Клейберг, С. Змановська та ін.

Як відомо, невіддільною від проблеми девіації є категорія “норма”. Її суть розкривається у працях І. Канта, В. Парето, Т. Куна, М. Бобневої, С. Даштамірова, А. Ручки, В. Ядова та інших. Вони запропонували різноманітні підходи, спрямовані на дослідження норм, їх дефініцій та класифікацій.

Для розмежування проявів існування сутності девіантної поведінки велике значення мають праці Д. Фаррінгтона, Д. Веста, Ф. Пагакі, Р. Мертона, Г. Беккера, Е. Лемерта, І. Гоффмана, Р. Дженкінса, Дж. Ніссена, Л. Робінса, У. Шелдона, В. Кудрявцева, В. Пирожкова, Л. Вассермана, І. Горькової, С. Роміциної, С. Кулакова, В. Плахова, С. Белічевої, Ю. Василькової, Л. Зюбіна, В. Степанова, А. Александрова, А. Личко, В. Корольова, І. Невського, Г. Сафіної та ін.

Історія дослідження проблеми превенції має глибоке коріння. Ще Платон і Аристотель у своїх філософських працях розглядали ідею превенції, котрій згодом приділили належну увагу Дж. Локк, Вольтер, Ж.-Ж. Руссо, П. Гольбах, Ш. Монтеск'є, Ч. Беккарія. Всебічне дослідження проблем порядку і соціального контролю проводили О. Конт, Е. Кабе, А. Кетле, А. Феррі, Г. Спенсер, К. Маркс та ін.

Безпосередньо питання соціального контролю розглядалися Р. Парком, Е. Россом, Г. Беккером, Ж. Ліотаром, М. Фуко та іншими. З російських учених проблемою превенції переймалися М. Чубинський, С. Гогель, М. Гернет, Н. Таганцев, М. Ковалевський, С. Тарновський, К. Білоусов та ін.

Методологічною основою дослідження стали праці як українських, так і зарубіжних вчених, серед яких: С. Алексеев, В. Грищук, О. Грищук, М. Гуренко-Вайцман, С. Гусарев, М. Микієвич, А. Карась, М. Кельман, Д. Керімов, В. Козлов, А. Козловський, М. Козюбра, С. Комаров, А. Коренев, М. Костицький, А. Крижанівський, В. Кудрявцев, В. Лисий, В. Лемак, Л. Луць, В. Макачук, С. Максимов, О. Мурашин, В. Навроцький, В. Ортинський, О. Петришин, П. Пилюпенко, П. Рабінович, Ю. Римаренко, С. Сливка, О. Скакун, В. Тацій, В. Титов, А. Токарська, Р. Халфіна, В. Шакур, І. Шутак та ін.

Та незважаючи на чималий обсяг наукових публікацій, присвячених вивченню людської поведінки та різноманітних її проявів, у тому числі й девіантної поведінки, все ще недостатньо висвітлено, на нашу думку, проблеми детермінації, існування та сутності девіантної поведінки. А такий її аспект, як превенція, набуває особливої актуальності з огляду на сучасні реалії (зростання наркоманії, алкоголізму, соціального паразитування, злочинності тощо).

Ми вважаємо необхідним у складній ситуації сьогоденної пізнавальної кризи на основі аналізу наукових праць обґрунтувати філософсько-правові проблеми девіантної поведінки людини, визначити структуру і зміст детермінаційних зв'язків між ціннісними орієнтаціями людини та девіантною правосвідомістю як формозмістовним феноменом перехідного буття права.

Досягнення цієї мети зумовило необхідність у постановці та вирішенні таких завдань:

- розглянути еволюцію становлення і розвитку соціоприродних та правових детермінант формування людини як особистості;
- проаналізувати феномен людини та особистості як об'єкт рефлексії філософсько-правової наукової думки;
- розкрити основні підходи щодо аналізу індивідуальності сучасного типу людини;
- сформулювати концептуальні положення та висновки щодо феномена особистості як підґрунтя сучасної правової антропології;
- розкрити зміст вчення про природу людини у сучасній цивілізаційній парадигмі;
- обґрунтувати шляхи самореалізації людини в умовах маргінальних процесів;
- здійснити аналіз об'єктивних та суб'єктивних факторів формування людини як особистості в сучасному українському суспільстві;

- розглянути формування поглядів на проблему соціальних відхилень та окреслити основні напрями дослідження девіантності як соціального феномена у філософсько-правовому контексті;
- висвітлити специфіку соціальних детермінант девіантної поведінки людини;
- охарактеризувати ціннісні орієнтації людини як філософсько-правову категорію;
- відстежити еволюцію поведінки людини у філософсько-правовому дискурсі;
- розглянути становлення людини як фундаментальну проблему буття індивіда в традиційних суспільствах;
- проаналізувати взаємозв'язок між ціннісними орієнтаціями людини та формами її девіантної поведінки;
- розглянути проблему сучасної людини та причини її девіантності у європейській філософсько-правовій традиції;
- визначити мотиваційні аспекти агресивної поведінки суб'єкта в сучасній цивілізаційній парадигмі;
- запропонувати ефективні превентивні заходи щодо профілактики девіантної поведінки людини.

Філософсько-правове осмислення природних та соціальних детермінант формування девіантної поведінки людини будується на тому, що людина як соціальна особистість виступає підґрунтям сучасної правової антропології. Головним у цій гносеологічній системі є загальнонауковий діалектичний метод, що сприяє розгляду і дослідженню проблеми в єдності її соціального змісту та юридичної форми і здійсненню системного аналізу становлення людини як особистості у філософсько-правовому аспекті. Семантичний метод поглиблює понятійний апарат, визначає загальні засади формування девіантності як однієї із форм розвитку складноорганізованих систем. Системно-структурний та порівняльно-правовий методи дозволяють дослідити питання становлення людини як об'єкта рефлексії філософської наукової думки та розглянути її поведінку як діяльність. Використання соціологічного та статистичного методів сприяє узагальненню юридичної практики, аналізу емпіричної інформації. Конкретно-історичний метод дозволяє вивчити історію як об'єкта, так і понять та положень, що відображають її, а саме: розглянути у ретроспективі формування поглядів на проблему соціальних відхилень і визначити ступінь наукової розробленості проблем девіантності та ціннісних орієнтацій людини. Соціально-прогностичний метод виявляє взаємозумовленість між динамікою соціальних процесів, ціннісними орієнтаціями людини та формами її девіантної поведінки. Логічний метод надає можливість розглядати соціальну детермінацію в єдності загального, особливого та одиничного, виявити та з'ясувати загальний механізм девіантної поведінки людини, детермінаційні взаємозв'язки між ціннісними орієнтаціями людини та формами її девіантної поведінки.

У результаті філософсько-правового аналізу соціальних та природних детермінант девіантної поведінки людини в сучасному світі сформульовано такі концептуальні положення, що вирізняються науковою новизною і мають важливе теоретичне та практичне значення:

- здійснено розробку нової концептуальної філософсько-правової методологічної основи для аналізу феномена девіантної поведінки людини в умовах трансформації суспільства, що супроводжується нестабільністю, конфліктністю, напруженістю у соціальних і політичних відносинах та створює сприятливі умови для виникнення девіантності та її проявів;
- проведено експлікацію поняття “девіантність” у філософсько-правовому аспекті та визначено його основну значущість у характеристиці особливостей даного явища з позиції науки філософії права та інших галузей права, комплексне застосування наукових засобів і методів яких сприяло всебічному розкриттю сутності зазначеного соціального феномена в умовах реальної дійсності;
- розкрито філософсько-правовий зміст виправного впливу на девіантну людину, що є тотожним філософському змістові її покарання і полягає у спонуканні до визнання нею категоричного морального імперативу, його засвоєння і активного свідомого дотримання в суспільстві;
- обґрунтовано евристичний смисл розподілу природних та соціальних детермінант формування людини як особистості на загальні, особливі та одиничні, що зумовлюється як виникненням її різноманітних історичних, етнонаціональних та цивілізаційних типів, так і станов-

ленням кожної конкретної особистості;

– розглянуто підходи щодо аналізу індивідуальності сучасного типу людини як багатовимірної і багатопланової структури, зміст якої залежить не лише від багатства природних її передумов, але й від широти і глибини включеності у систему суспільних відносин та ступеня соціально активної діяльності, що відображає суб'єктивну міру людини;

– проаналізовано питання ефективності превентивних заходів щодо профілактики девіантної поведінки людини, зокрема, запропоновано сукупність заходів, спрямованих на розв'язання соціальних конфліктів та усунення негативних наслідків девіантної поведінки, серед яких припинення, попередження, соціальний контроль і превенція, яка виступає найефективнішою формою мінімізації сфери девіантної поведінки;

– здійснено аналіз основних філософсько-правових концепцій, що розкривають сутність девіантної поведінки, на основі якого доведено, що девіантна поведінка зумовлена сукупністю біологічних, психологічних і соціальних умов та факторів, серед яких: вроджена фізична неповноцінність, конфлікт особи із суспільством, що деформує її моральний стан; соціальне відчуження людини; дефекти соціальних норм, що характеризуються як загальним зниженням моралі, так і недоліками кримінально-правової основи; деформація суспільних відносин тощо;

– вивчено підходи щодо узагальнення проблем сучасної людини та причин її девіантності у європейській філософсько-правовій традиції;

– висунуто положення щодо наявного взаємозв'язку між ціннісними орієнтаціями людини та формами її девіантної поведінки;

– проведено обґрунтування мотиваційних аспектів агресивної поведінки суб'єкта в сучасній цивілізаційній парадигмі;

– здійснено розгляд об'єктивних та суб'єктивних факторів формування людини як особистості в сучасному українському суспільстві.

Вважаємо, що сформульовані теоретичні положення, пропозиції, рекомендації та висновки сприятимуть подальшій розробці проблеми девіантності та удосконалення методів превентивної роботи у сфері негативно-девіантної поведінки людини.

Практичним прикладом актуальності обраної тематики є те, що одержані результати використовувались у науково-дослідній діяльності для подальших теоретичних пошуків при розробці проблем девіанції, при розробці планів заходів профілактики ОВС проявів девіантної поведінки.

Теоретичні узагальнення дослідження використовуються у навчальному процесі при викладанні навчальних дисциплін „Філософія права”, „Проблеми філософії права”, а також як допоміжний матеріал для подальших наукових досліджень із зазначеної проблематики.

Результати використовувались при проведенні занять зі службової підготовки особового складу лінійного управління МВС України на Львівській залізниці, а також розроблені методичних рекомендацій щодо застосування норм чинного законодавства та покращення діяльності працівників даних підрозділів у сфері профілактики правопорушень та протидії злочинності, що відповідає пріоритетним напрямам діяльності органів внутрішніх справ, визначеним рішенням наради МВС України від 29.03.2010 (акт впровадження № 32 від 02.04.2010).

За матеріалами даної проблеми підготовлено розділ “Девіантна правосвідомість як форма соціального відхилення”, що увійшов до наукового дослідження “Проблеми правосвідомості особи” на замовлення Управління боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми ГУМВС України у Львівській області.

Список використаної літератури:

1. Хоманс Дж.К. Социальное поведение как обмен // Современная зарубежная социальная психология. – М., 1984. – С. 83-85.
2. Ананьев Б.Г. Избранные психологические труды: В 2 т. – М., 1980. – Т. 1.
3. Сорокин П.А. Человек. Цивилизация. Общество. – М., 1992.
4. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения: В 30 т. – 2 изд. – М., 1961. – Т. 2.
5. Філософія права: Навч. посіб. / О.О. Бандура, С.А. Бублик, М.Л. Заїнчковський та ін.; За заг. ред. М.В. Костицького, Б.Ф. Чміля. – К., 2000.

Надійшла до редакції 31.03.2011

